

Ajánlott irodalom

- Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- Draskóczy István: A tizenötödik század története. Budapest, 2000.
- Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). Budapest, 2011.
- Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. Farbak Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Budapest, 2008.
- Kubinyi András: Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. Aetas 22. (2007) 3. sz., 83–100.
- Kubinyi András: Mátyás király. Budapest, 2001.
- Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora 1437–1490. Budapest, 2009.
- Pálosfalvi Tamás: Hunyadi Mátyás. Budapest, 2018.
- Pálosfalvi Tamás: Mátyás: az ország koronázatlan királya (1458–1464). In: Mátyás király emlékkönyv. Szerk. Bódvai András. Budapest, 2019. 33–51.
- Pálosfalvi Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkrónikájához. Századok 147. (2013) 2. sz., 347–380.
- Tringli István: Az újkor hajnala. Budapest, 2003.

Varga Szabolcs

A Jagellók kora (1490–1526)*

A Jagelló-korszak megítélése

A középkolás történelemkönyvek – és ezáltal a magyar közgondolkodás – egyöntetűen negatívnak ítélik a Hunyadi (I.) Mátyás halála (1490) és a mohácsi csata (1526) közé eső korszakot. Nem véletlen, hiszen már a kortársak is az erkölcsi romlás idejének tartották, amelynek a bűneiért Isten megtorlasként engedte az oszmán hadakat az országra. Bár ez a felfogás elsőként a humanisták körében oly népszerű államkritikákban, majd a 16. századi magyar erasmisták műveiben és a protestáns teológiai gondolkodásban jelent meg, gyorsan beleivódott a magyar köztudatba, később beépült a történetírás 19. századi toposzai közé, és ma is uralja a legújabb magyar történelemtankönyvek Jagellókról szóló fejezeteit. A történészek hiába tártak fel az elmúlt

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO_896_20) és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kód-számú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a támogatásával készült.

évtizedekben rendkívül sok új és fontos adatot, és mutattak rá új összefüggésekre a honvédelem, a központi kormányzat, a külpolitika vagy éppen a gazdaság területén, eredményeik lassan kerültek át a közoktatásba. A magyar köztudatban ma is makacsul él tovább a „romlás korának” képe, amit folyamatosan tápláltak a különböző korok tankönyveinek fejezetei.

A legújabb kiadványokban szerencsére már érzékelhető némi változás. Egyrészt a középkori magyar történelem témakör átstrukturálásával a Jagellók időszaka immár nem a mátyási időszak sötét kontrasztjaként szerepel. Másrészt a mohácsi csata is külön fejezetbe került, ami a vereség okait már jóval tárgyilagosabban ítéli meg, így nem sulykol direkt kapcsolatot II. Ulászló és II. Lajos kormányzatának minősége, valamint a mohácsi vész között. Harmadrészt a Jagellokról szóló fejezetekből többnyire kikerültek azok a dehonesztáló jelzők, amelyek abszolút negatív tónusúvá tették a megítélésüket. Ugyanakkor a fejezet belső felépítése keveset változott, és továbbra is a már ismert toposzok sorjázna velük kapcsolatban. II. Ulászló uralmát a tankönyv a királyi hatalom gyengüléseként jellemzi, emellett a királyi bevételek csökkenéséről beszél, (természetesen) elítéli a fekete sereg szétverését, és az egész időszakot a köznemesség, valamint a főurak közötti küzdelemként tárgyalja. Külön tematikus egységet kap az 1514. évi események bemutatása, amelyből azonban hiányoznak az elmúlt évek kutatási eredményei, így a diákok nem érthetik meg belőle a parasztfelkelés összefüggéseit. II. Lajos időszakának (1516–1526) a leírása még ennél

is töredékesebb, sőt mintha az ő uralkodása már nem is lenne a Jagelló-kor része, szinte teljesen kimaradt. Például teljes mértékben hiányzik a kormányzati reformokra tett erőfeszítések említése, a nemzetközi helyzet bemutatása, pedig ezek nélkül lehetetlen reálisan értékelni a Jagelló-kort. Miként a mohácsi csata háttere is érthetlenné válik – lásd erre B. Szabó János írását jelen kötetben –, amely fejezet egyébként érintőlegesen megemlíti Lajost. Mindezekon túl legnagyobb hiányszámként leginkább az róható fel, hogy szó sem esik a Jagelló-kor művelődéséről és művészetéről, pedig a Mátyás király halálától Mohácsig terjedő harminchat esztendő kétségtelenül a hazai humanizmus és reneszánsz csúcsidezékének tekinthető (erről szól Mikó Árpád írása e kötetben), szerves következményeként a megelőző évtizedekben zajló folyamatoknak. A tankönyv tehát csak mérsékelten teljesíti a tanárok és a diákok felé azon feladatát, hogy az új kutatási eredményekből kirajzolódó, az eddigieknél sokkal árnyaltabb képet közvetítse feléjük.*

A történelmi emlékezet alakulása

A történelemtankönyvek sajnos egyáltalán nem fektetnek hangsúlyt annak a bemutatására, hogy miképpen alakult az egyes történelmi korok, személyek megítélése az évszázadok alatt. Pedig ez nagyon fontos kérdés, hiszen maguk a tankönyvek, és az ezek alapjául szolgáló

* A hivatkozott tankönyv: OFI Történelem 10. évf. FI-504011001

ló források, illetve szakmunkák sem előzmények nélkül jöttek létre, sőt, minden egyes műre nagyon erős hatást gyakorolt a szerző személye és az a kor, melyben az alkotás elkészült. Valójában a magyar történelem egyetlen korszaka sem értelmezhető pontosan a historiográfiai háttér legalább vázlatos ismerete nélkül. Ez különösen igaz a kiragadott és szemelvényekben közölt forrásokra, így a forrásközpontú tankönyvek sem segítenek ezen a helyzeten, sőt, tendenciózus válogatásuk miatt inkább az elavult toposzokat éltetik tovább.

A Jagellók koráról alkotott felfogást alapjaiban meghatározta, hogy azt a középkori Magyar Királyság bukását jelentő mohácsi csata előzményének tartották, és a politikatörténeti cezúrákban gondolkodó magyar történetírás csak ebből a nézőpontból értelmezte az eseményeket. A 16. század közepén kivirágzó Mátyás-kultusz sommás megállapítása, miszerint „Meghalt Mátyás, oda az igazság”, lehetetlenné tette bármiféle kontinuitás felvetését az utókor szemében megdicsőült nagy király és az őt követők uralma között. Ezzel azonban azonnal anakronisztikus helyzetbe került ez a korszak, mert semmi nem „jutott neki” a mátyási „aranykorból”, ám a Mohács utáni időszak összes kudarcáért viselnie kellett a felelősséget. Ezzel a történetfelfogással már a kezdetektől lehetetlen helyzetbe került a Jagelló-éra történetének kutatása, ami máig érezteti hatását. A történetírói iskolák, ideológiák csupán abban különböztek egymástól, hogy a köznemességet, a királyt vagy az egész uralkodó osztályt tették meg felelősnek a mohácsi csatáért. A tankönyvekben a Mátyás halála utáni

trónharcok politikatörténete, az 1514. évi parasztháború és a mohácsi csata közvetlen előzményei tematizálják a korszakot, és olyan fogalmak, mint *hatalmi válság*, *rendi anarchia* határozzák meg az értelmezési kereteket. Az egyoldalúságot jelzi, hogy a tananyagban szereplő Werbőczy-féle *Tripartitum* kontextus nélkül „lóg a levegőben”, nem kapcsolódik a magyar rendiség fejlődésének kérdéséhez, sem II. Ulászló király jelentős kodifikációs tevékenységéhez.

Hiába az elmúlt évek pedagógiai jelszavai a forrásközpontú vagy az élményközpontú tanításról, a konkrét adatok helyett folyamatokat ígérő oktatási reformokról, mindezen új szemlélet alig köszön vissza a legújabb tankönyvekben. Sőt, használható módszertan felkínálása híján, valamint az újabb és újabb adatokkal gazdagodó követelmények miatt a helyzet inkább rosszabbodott. A minden politikai rendszert túlélő politikatörténeti szemlélet sajnos éppen hogy megakadályozza a történelem holisztikus megértésének folyamatát, hiszen a mindennapi élethez szorosan hozzátartozó folyamatok és események ob ovo kimaradnak a tananyagból. Ezért nem találjuk például a közép-európai jelentőséggel bíró Jagelló-reneszánsz, vagy Temesvári Pelbárt, illetve Ráskay Lea munkásságának a bemutatását. Pedig előbbi éppen ebben az időszakban élte fénykorát, Temesvári gyűjteménye a nemzetközi egyházi irodalomban is jelentős alkotás, Ráskay fordításai pedig a magyar irodalom kiemelkedő alkotásai, és egyben a magyar társadalom művelődés iránti igényeinek a kifejeződései. Ezek pedig szintűgy hozzátartoznak a korszakhoz.

A periodizáció kérdése

Bevett dolog, hogy a Jagellók korát a késő középkornak nevezett időszakon belül tárgyalják a szakmunkák és a tankönyvek, bár legújabban már – miként arról korábban esett szó – a hódoltság idejével foglalkozó témakör elejére, a magyar kora újkor tárgykörébe került az erről szóló fejezet. Ez mindenképp pozitív változás, ám a jó szándék ellenére számos problémát okoz. Egyrészt elszakítja a Hunyadiak korával foglalkozó témától, és mivel fél év eltelik a két anyag tanítása között, így a diákok számára nehézséget okoz az előzmények és folyamatok megértése. Másrészt didaktikailag szintén erősen megkérdőjelezhető az a felosztás, amelyben a 18. századi európai háborúk után kerül sor a Jagellók tárgyalására. Mivel a tananyag szinte teljesen politikatörténet, és egyáltalán nem reflektál a kora újkori Európáról szóló fejezetekben már használt fogalmakra, úgy tűnhet, hogy a magyar történelem köszönőviszonyban sincs a körülötte levő külvilág eseményeivel.

Mi lehetne a megoldás erre a problémára? Úgy tűnik, hogy érdemes lenne a politikatörténeti cezúrák helyett a társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet alapján kijelölni a kronológiai határokat, s ez alapján elhelyezni a Jagelló-kort a magyar, illetve az egyetemes történelem rendszerében. A szélesebb folyamatok ugyanis világosan jelzik, hogy az 1490–1526 közötti korszak nem tekinthető önálló egységnek, hanem a mátyási időszak továbbéléseként, és egyben a késő

középkor, vagy éppen a kora újkor (ez nézőpont kérdése) szerves részeként értelmezhető.

A társadalom- és gazdaságtörténet már több évtizede felfigyelt arra, hogy a Kárpát-medencében mélyreható változások kezdődtek el a 15. század közepén, amelyek valahol a 18. század közepén, második harmadában értek véget. (Ezen belül a 16. század vége belső határként szerepel, de ennek jellegére itt most nem térek ki.) Ez a korszakolás Nyugat-Európa történelmében is bevett gyakorlat, így nem véletlen, hogy az 1450-től kezdődő érát kora újkorának nevezi a nyugati történetírás. Ez alapján már a Hunyadiak korát is a kora újkorra lehetne tanítani, így kronológiai szinkronba kerülne az egyébként szerencsétlen módon szétválasztott magyar és egyetemes történelem. Másrészt a köztörténet túlsúly helyett művelődéstörténeti, gazdasági és társadalmi folyamatokra lehetne helyezni a hangsúlyt, és markánsabban bemutatni a kora újkorra jellemző tendenciákat.

Mire is gondolok pontosan? A kora újkor sommásan az az időszak, amelyben jelentős gazdasági, társadalmi, közigazgatási stb. innováció révén megszületett az újkori Európa, melynek vezető államai a változásokkal megszerzett előny révén kolonizálták a világ többi részét. A változás okai természetesen összetettek, de mindenképp ki kell emelni az állandó háborúskodást, amely irányítás, mozgósítás, finanszírozás terén kikényszerítette az államapparátusok modernizációját és bürokratizálódását. E korszakhoz tehát hozzátartoztak a külső és belső katonai konfliktusok, amelyek a háborúk természetéből fakadóan rengeteg szenvedéssel jártak. Ám ezen

komoly „transzformációs veszteség” dacára a kora újkor három évszázada hatalmas gyarapodást és fejlődést hozott Nyugat-Európa társadalmainak, és ez alól a Magyar Királyság sem volt kivétel – legalábbis 1526-ig. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a tankönyvekben szereplő állítások és a kiválogatott források által sugallt kép ellenére a Magyar Királyság nem magától, nem a belső problémái miatt szenvedett katonai vereséget. Bukásának legfőbb oka a sokkal hatalmasabb Oszmán Birodalom agresszív külpolitikájával, állandó támadásaival és lehengerlő katonai fölényével magyarázható. A magyar irodalom-, művelődés-, egyház- és gazdaságtörténet 16. századi eseményei pedig azt mutatják, hogy a politikai széttagoztság ellenére az élet különböző területein tapasztalható fellendülés Mohács után is folytatódott. Így joggal feltehetjük azt a – a Jagellók korán jóval túlmutató – kérdést, hogy vajon miképp alakult volna az ország sorsa az oszmán agresszió nélkül, ezzel azonban majd a tanulmány végén foglalkozom bővebben.

II. Ulászló uralkodása

Mivel az Árkádia Kiskönyvtár célja a tanárok felkészülésének a támogatása, így a tankönyvi tematika alapján építettem fel a gondolatmenetet, de a megértéséhez nem szükséges a tankönyv párhuzamos használata. Sok esetben ez inkább nekem nyújtott segítséget, hogy ne kalandozzak el túlságosan, másrészt egyfajta „vox populi”-ként a tankönyv mégiscsak a történelmi közgon-

dolkodás egyik legfontosabb alakítója és egyben kifejezője. Azaz kimond dolgokat, amikkel egyet lehet érteni, más kontextusba helyezve jobban meg lehet magyarázni, esetleg új kutatási eredmények alapján meg lehet cáfolni, ám mindezek nem a levegőben lógnak, hanem rögtön lehet őket kötni már ismert konkrétumokhoz.

A Jagelló-kort tárgyaló fejezeten belül II. Ulászló uralma az első nagyobb gondolati egység címe, így érdemes itt kezdeni a téma áttekintését. A tankönyv megemlíti, hogy Corvin János helyett a főurak egy külföldi jelöltet támogattak, mivel abban bíztak, hogy ezzel a döntéssel megnövelhetik a királyság erejét az oszmánok elleni küzdelemben. Arról is szó esik, hogy a Jagellók mellett a Habsburgok is bejelentkeztek Mátyás koronájáért, ám végül II. Ulászló került ki győztesen, azonban ezért komoly árat fizetett az ország. Ugyanis az új király mozgásterét csökkentették a bárók, a trónharcok idején pedig jelentősen csökkentek az ország bevételei. E pénztelenség vezetett a jól képzett fekete sereg szétveréséhez, ez okozta a végvárok elhanyagolását, végül pedig immár visszatérő panelként ismételt a bárók hatalmának növekedéséről, a köznemesség egyre erélyesebb fellépéséről tudósít a tankönyvi lecke ezen része. Mivel több kisebb-nagyobb ellentmondás is található a szövegben, ezért érdemes alaposabban elidőzni itt, nézzük tehát most egyenként.

A tankönyvíróknak abban igazuk van, hogy a magyar főurak átgondolták a trónutódlás kérdését, és tudatosan döntöttek Jagelló Ulászló mellett, ám az említetten túl még több szempont is a lengyel származású uralko-

dó mellett szólt. Az 1456-ban született Ulászló Mátyás halálakor a legjobb korban, ráadásul 19 éves uralkodói tapasztalattal érkezett a pástra, és nem melleleg cseh királyi címével személyében hozta a gazdag Cseh Királyság szövetségét, melyért Mátyás oly sokat hadakozott hasztalanul. A négy jelölt (Corvin János, Habsburg Miksa, Jagelló Ulászló és annak testvéröccse, János Albert) közül ekkor vitathatatlanul ő tűnt a legjobb választásnak. A magyar nemesi közvélemény ugyanis gyűlölte a Habsburgokat, a Corvin mögötti hatalmi bázis kevés lett volna az ország gondjainak a megoldására, míg János Albert ekkor csak remélhette, hogy egyszer majd az övé lesz a lengyel korona. Utóbbi esetében végképp nem tudjuk, hogyan alakult volna az ország sorsa, hiszen a lengyeleket teljesen lekötötte keleten a tatárokkal vívott küzdelem, és az oszmánokkal szemben – a magyar érdekekkel teljesen ellentétes módon – inkább a megegyezés felé hajlottak. Az is a „mi lett volna, ha” kérdéskörbe tartozik, hogy János Albert 1501-ben örökös nélkül hunyt el, ami magyar uralkodóként jelentősen destabilizálta volna az országot. Összegezve: minden Ulászló mellett szólt, akinek politikai képességeit bizonyítja, hogy hazai birtokok és különösebb beágyazottság nélkül tudta a versenyfutásban megszerezni Mátyás örökségét. Mind ezt annak fényében érdemes tudatosítani, hogy néhány évvel korábban egy portálon még a magyar történelem tíz legnagyobb melléfogásának egyikeként emlegették a megválasztását. Ulászló személyes rátermettsége mellett van egy másik fontos szempont, melyet a tankönyv nem említ, jelesül az, hogy az ország nemessége szinte

egyöntetűen szakítani kívánt a mátyási politikával, amelyet ott és akkor az ország számára mérhetetlen szenvedést hozó kudarcként értékeltek. Az akkor már egy évtizede húzódó nyugati háborúk ugyanis rengeteg erőforrást felemésztettek, és az ausztriai foglalások még a király hívei szerint is kizárólag Mátyás dinasztikus terveit szolgálták, a Magyar Királyság pozícióin azonban jotányit sem javítottak. Így nem véletlen, hogy Ulászlót éppen a törökellenes küzdelmek legerősebb szószólója, Bátori István erdélyi vajda, a kenyérmezei ütközet egyik hadvezére támogatta a leghatározottabban, és ő vezette azt a magyar tárgyalóküldöttséget is, amely lezárta a Habsburgokkal vívott háborút. Az új király első határozott döntésével tehát elhozta a hön áhított békét a nyugati határokon, és minden bizonnyal az országos közhangulattal egybevág Estei Hippolit esztergomi érsek véleménye, aki apjának azt írta, hogy „az ország a háború alatt, különösen a néhai boldog emlékű király úr [ti. Mátyás] halálát követően, igen súlyos károkat szenvedett el, és már nagyon szüksége volt erre a békére.”

Visszatérő eleme Ulászló megítélésének a fekete sereg sorsa. Mivel B. Szabó János a következő tanulmányban foglalkozik a kérdéssel, így itt csak röviden említem meg. Mátyás állandó hadserege, ahogyan azt ma magunk elé képzeljük, valójában sosem létezett. Uralkodói megbízásból kipróbált, harcedzett zsoldos kapitányok fogadtak fel katonákat ideiglenesen, akik annak dolgoztak, aki fizetett, és a zsoldos sereg fenntartása hatalmas összegekbe került. Jellemző a költségekre, hogy még Mátyás sem tudta őket finanszírozni, így Ulászló rögtön

egy hatalmas adósságot örökölt meg elődjétől a kifizetetlen zsold formájában. A nyugati háborúk lezárása után éppenséggel be lehetett volna őket vetni az oszmánok ellen, azonban a drága nehézfegyverzetű katonák ezen a fronton használhatatlanok voltak, ugyanis itt könnyen mobilizálható katonaságra, legfőképp lovasokra volt szükség. Így logikus lépés volt a sereg szélnek eresztése, szétverésük egyaránt hozzájárult a mindennapi élet konszolidálásához és az állami adósság szanálásához. Azt is meg kell említeni, hogy a Jagelló-kor magyar hadserege európai viszonylatban továbbra is igen erősnek számított, csak közben az ellenség, az Oszmán Birodalom is szintet lépett, amivel a Magyar Királyság már nem tudta felvenni a versenyt, és ezért nem termelt már babér a csatatereken a magyar seregeknek.

A tankönyvi szövegben többször felbukkan a bárók, a köznemesek és a királyi hatalom fogalma, így a kérdés súlya miatt érdemes elidőzni a témánál. A 20. században rendszereken ívelt át az a felfogás a magyar középkorral kapcsolatban, hogy a kormányzás jellegét a királyi hatalom, a bárók és a köznemesség mindenkori viszonya határozta meg, s az előbbi folyamatosan gyengíteni akarta a másodikat, ezért csak a vármegyei nemesség támogatásával tudott gátat szabni a kiskirályok túlkapásainak. A késő Árpád-kortól egészen a 16. századig ezen dialektika alapján került osztályzásra az egyes uralkodók (vagy dinasztiák) ténykedése, és így került negatív megítélés alá – mint gyengekezű, a báróknak kiszolgáltató király – Zsigmond, Habsburg (V.) László, valamint a Jagellók, illetve ugyanezen logika alapján tartottuk és

tartjuk Hunyadi (I.) Mátyás uralkodását kiemelkedően eredményesnek, hiszen a kánon szerint ő a bárók ellen a köznemességre támaszkodva kormányzott. Ebben a keretrendszerben értelmezhető többé-kevésbé a tankönyv azon kijelentése, miszerint a „részlegesen meggyengülő központi hatalom nem gátolta a rendi törekvéseket. A köznemesség egyre erélyesebben lépett fel a rendi országgyűléseken a királyi tanáccsal és a bárókkal szemben. A határozatok végrehajtását azonban a főurak megakadályozták.” E három mondat iskolapéldája lehetne egy szövegelemzésnek, hogy kitaláljuk, vajon mire gondolhatott a szerző, de nem kell a szavak szintjéig lemennünk a megértéshez, most fontosabb számunkra a szöveg által sugallt kép. Az erodálódó királyi hatalom helyett a köznemesség vállalta fel az ország kormányzásának erkölcsi felelősségét, ám a főurak az országgyűléseken és a királyi tanácsban meggátolták a rendteremtést, ezzel tovább mélyítették a válságot. Mindez azonban egy elhibázott történetírói teória terméke.

A legújabb kutatások szerint a késő középkori magyar politikatörténet nem írható le ezen paradigma alapján. Nem beszélhetünk nemzeti és idegen (főleg Habsburg) pártról, hiszen a korban ilyen nézőpont nem merült fel (lásd Pálosfalvi Tamás e kötetben közölt írását), és főként nem beszélhetünk olyan homogén osztályokról vagy csoportosulásokról, amelyek felismerve a saját érdekeiket a hatalom megszerzésére törekedtek. A késő középkori elit is pillanatnyi érdekek és lehetőségek mentén cselekedett, és alapvetően a királyi hatalom kegyéből való részesedés szabta meg az egyes tagok

és családok pozícióját. Ezzel pedig elértünk a probléma gyökeréig: milyen is lehetett a királyi hatalom a 15–16. századi Magyarországon? Úgy tűnik – és ehhez a kötetben olvasható előző tanulmányok kellő argumentációt szolgáltatnak –, hogy a főnemesség, sőt, összességében a magyar nemesség még együttesen sem tudott olyan erőt kifejteni, mint akár a leggyengébb uralkodó. A korábbi évszázadok gyakorlatából kifolyólag továbbra is a király volt a hatalom forrása, és ezért vallottak rendre kudarcot az olyan kísérletek, mint például Zsigmond fogásba vetése a század elején, vagy V. László hatalomtól való távoltartása a század közepén. Ebben a rendszerben egy királyt csak egy másik uralkodó tudott pótolni.

A királyi hatalom gyengülésének bizonyítékeként a tankönyv is idézi más helyen (nem a Jagellókról szóló fejezetben) a király kezében maradt várak számának és arányának csökkenését. Mindez azonban téves megközelítés, hiszen Mátyás ugyanannyi várral a kezében kormányzott rendkívül hatékonyan, amennyi elődjének és utódjának is rendelkezésére állt. Azaz a váruradalom száma nem számított a királyi hatalom erejét tekintve, hiszen sem katonai, sem gazdasági értelemben nem ezen nyugodott az uralkodó befolyása.

Nézzük meg most az adók kivetésének a kérdését. Miként fentebb már volt szó róla, a tankönyv szerint eltörölték (a bárók) a rendkívüli hadiadót, majd végül mégis ők szedték be a felét. Az igazság valahol ezen túl található, ugyanis II. Ulászló, bár ünnepélyesen megesküdött arra, hogy nem veti ki többet a hadiadót, valójában minden évben kivetette, sőt be is szedte, és az új ha-

tárvédelmi koncepció révén juttatta felét a törvényben megnevezett nagybirtokosoknak banderális hadseregük finanszírozására (amelyek egyébként, különösen a főpapiak, jól is teljesítettek a déli határokon). Ulászló magatartása nem új keletű, ugyanis Mátyás 1458-ban szintén ígéretet tett arra, hogy nem vet ki jogtalan adót, ennek ellenére már koronázása előtt rendszeresen megtette ezt, sokszor az országgyűlés felhatalmazása nélkül. Ő és gyengének tartott utódai méltóságukból kifolyólag „vetemedhetek” erre, és jellemzően soha senki nem vetette mindezt a szemükre (legfeljebb haláluk után mintegy panaszképpen). Nem véletlenül, hiszen a késő középkori Magyarországon csak a király adományozhatott birtokokat és tisztségeket, ő terjesztette fel a főpapok kinevezését a Szentszékhez. Emellett több száz fős udvari nemességet tartott fenn, akiket bármikor megbízhatott szinte bármilyen igazgatási ügy elvégzésével, és a királyi bandérium is az ő híveiből állt. Továbbá ő hívhatta össze az országgyűlést, ő szentesítette a törvényeket, külügyekben szintén egyedül dönthetett. Háború és béke kérdésében szükséges volt a tanács jóváhagyása is, azonban – és ez szintén nagyon fontos – a király beleegyezése nélkül minden döntés érvénytelen volt, így akár a nemesség által megfogalmazott törvények szentesítését is megtagadhatta. A tankönyv által sugalltakkal ellentétben a királyi tanács is az uralkodó embereiből állt, az ő elvárásainak megfelelően működött, így az országgyűlési törvények negligálása nem az országvesztő nemesek rosszindulatából, hanem a királyi hatalom természetéből fakadt.

1508-ban megkoronázták a gyermek II. Lajost, és ekkor apja, II. Ulászló megígérte, hogy idegenre, különösen Habsburg (I.) Miksa császárra nem fogja rábízni a fiát. Alig hét évvel később mégis tető alá hozta a Habsburg–Jagelló örökösödési szerződést, és halálos ágyán arra buzdította a jelen levő előkelőket, hogy tartsák be az 1515. évi egyezményt, ami meg is történt. Vagyis még a Jagelló királyok is figyelmen kívül hagyhatták az országgyűlésen hozott törvényeket egészen egyszerűen azért, mert a Magyar Királyság a késő középkorban sem volt alkotmányos monarchia. Ezért nem lett törvény az 1505. évi úgynevezett rákosi végzésből, melyről a tankönyv szintén kiemelt módon beszél.

A „szabad királyválasztás elvét” kimondó országgyűlés értékelése szintén a Jagellók belpolitikai gyengeségét hivatott demonstrálni, a helyzet azonban összetettebb, és ez az esemény sokkal inkább kivétel, mint egy folyamat jelentős állomása. Az addig meglehetősen aktív Ulászlót 1504-ben szélhűdés érte, egészsége megropant (egészen haláláig nem is épült fel teljesen), és mivel ekkor még csak Anna lánya született meg, így ismét felmerült a trónutódlás problémája. Mivel az érvényben levő utódlási szerződések értelmében a Habsburgok voltak az örökösök, és az elharapózó rémhírek szerint céljuk elérése érdekében már hadjáratot szerveztek az ország ellen, a magyar nemesség köreiben magasra csapott az irántuk érzett gyűlölet. Az ország történetében először királyi parancs és engedély nélkül hívtak össze fegyveres országgyűlést, és a szervezkedés hátterében valóban ott állt az alig tizenöt éves Szapolyai

János, és még inkább rendkívüli ambícióval megáldott anyja, Hedvig tescheni hercegnő. Ezt a konfliktust végül a Budára érkező Jagelló Zsigmond, Ulászló öccse oldotta meg, aki hajlandó volt feleségül venni Szapolyai Borbálát, cserébe viszont Szapolyai Jánosnak le kellett mondani Ulászló lánya, Anna hercegnő kezéről. A magyar rendek ezen események közben vetették papírra, hogy törvényes örökös híján csak magyar királyt hajlandók megválasztani. Mivel 1506. július 2-án megszületett a várva várt trónörökös, Lajos, a kérdés lekerült a napirendről. Az egész ügynek majd csak a mohácsi csata utáni politikai vákuumban lett jelentősége, amikor Szapolyai János megválasztásakor hívei elővették ezt a dokumentumot, ám a Jagellók idejében nem volt jelentősége, és eredetileg is a Habsburgok ellen íródott. Ulászló erejét mutatja, hogy 1506-ban mindezek ellenére tető alá hozta Miksával Habsburg Ferdinánd és lánya, Anna jövődő házasságát, Szapolyai Jánost pedig úgy tette meg erdélyi vajdának, hogy ott a családnak semmilyen birtoka, illetve beágyazottsága nem volt, és hosszú évekbe telt kapcsolatrendszerének kiépítése.

A Dózsa György vezette parasztfelkelés

A tankönyv ezzel a címmel külön alfejezetet szentel az 1514. évi eseményeknek, így én is alkalmazkodom, de nehezen lehet egyetérteni a „rebéllió” kiemelt módon történő tárgyalásával. E pár hónapnak ugyanis semmilyen bel- és külpolitikai hatása nem volt. Úgy tűnik, ez

esetben is inkább egy rendszereken átívelő történelmi kánon tartja a tankönyvekben ilyen részletességgel a Dózsa György nevéhez köthető eseményeket, hiszen az 1840-es évek jobbágyszabadítási küzdelmeitől az 1960-as évek osztályharcos felfogásáig minden esetben zászlóra lehetett tűzni.

Régi toposz, hogy a jobbágyságot sújtó adóterhek és egyéb rendelkezések a Jagellók idején tovább súlyosbodtak, és ez volt a felkelést kiváltó legfőbb ok. Az utóbbi évek kutatásai azonban bizonyították, hogy a gyakorlatban nem került sor a földesúri kilenced, mint általános adófajta beszedésére, így nem beszélhetünk az ilyenfajta terhek növekedéséről. Az azonban valószínű, hogy a paraszti népesség folyamatos gyarapodása, és a 15. század közepétől meglóduló európai agrárkonjunktúra egyfajta földéhséget idézett elő az országban. Ennek jele, hogy a telkes jobbágyok aránya mind kisebb lett a nemtelenek nagy társadalmi csoportján belül, míg egyre többen kényszerültek bérleti jogviszonyban földet szerezni maguknak. Ebből az aspektusból az agráriumban érlelődő változások jelenthettek némi táptalajt az 1514. évi elégedetlenségben – nem véletlenül merült fel az egyházi birtokok elvételének és felosztásának a gondolata –, mindez azonban nem a paraszti elszegényedés, hanem éppen hogy egy modernizáció során kialakuló egyensúlyvesztés következménye. Így a könyv által sugallt kép nem tartható, és a nemesekkel szembeni ellenszenv nem lehetett erőteljesebb, mint máskor, csak a humanista írásbeliség révén ennek több nyoma maradt fenn.

Magáról a „parasztfelkelés” jellegéről az események 500. évfordulója kapcsán készült kutatások némelyike joggal tette fel azt a kérdést, hogy vajon minek is tarthatjuk ezt a jelenséget, tartható-e még a szociális jellegű indíttatás hangsúlyozása. Az előbbiekből kiderült, hogy a „kizsákmányolásból” fakadó harag teóriája nem áll meg, így más mozgatórugót kell keresnünk az eseménysorozat megértéséhez. Mivel ez nem terjedt ki az ország egész területére, bázisa nem szűkíthető le a nemtelenekre, hiszen jelentős számú kisnemes és egyházi is csatlakozott hozzá. Ez valóban egy kereszt-hadjáratból lázadássá váló megmozdulás, amelynek a lelki, teológiai háttere sokkal erősebb, mint azt a tankönyv sugallja. Az Oszmán Birodalom által 1512 után felerősödő támadások miatti sokk felerősítette a késő középkori teológiai bizonytalanság miatt amúgy is egyre fokozódó eszkatologikus világvége-hangulatot az országban, és ehhez elég volt egy szikra – jelesül az átgondolatlan szervezés és egy karizmatikus vezető –, amely felrobbantotta ezt az elegyet. A lázadás teológiai nyelvezete és a megtorlás jellege – szentgyónás és áldozás megtagadása Dózsától – mutatja e szál jelentőségét, míg a tüzes trón mítosza egy 17. század végi képi ábrázoláson túl először Petőfinél igazolható.

Végül pedig szólni kell a felkelés jogi következményeiről. A tankönyvben is szerepel a szabad költözés jogának megszüntetése, de ezzel kapcsolatban látnunk kell, hogy a magyar elit igyekezett elkerülni a totális büntetést. Októberben az országgyűlésen még napirenden volt egy komolyabb szankciókat tartalmazó szöveg, ám

azt nem szentesítették, míg 1515 júliusában már két egymással ellentétes értelmű törvényszöveg került elfogadásra, melyek természetesen kioltották egymás hatását. Így aztán nem lehetett alapja a tankönyvben megfogalmazott „örökös jobbágyság” kialakulásának sem.

Főleg a korábbi szakirodalomban ismétlődött meg gyakran az a következtetés, hogy mivel a lázadás után nem adtak többet fegyvert a parasztok kezébe, ezért következett be a mohácsi vereség. Ám épp az 1514. évi események bizonyítják, hogy a paraszti seregek még egy hadjáratból visszatért vajdai bandérium elől is szétfutottak, így jelenlétük 1526-ban nem jelentett volna erősítést a szultáni hadsereggel szemben.

II. Lajos időszaka

A tankönyv három rövid bekezdésben, és csak a déli határvédelmi rendszer meggyengülése előtt tárgyalja az 1516–1526 közötti évtizedet. Az alig tízévesen trónra jutó gyermek mellett valóban nagyobb kormányzati szerep hárult a királyi tanácsra, azonban ez természetes jelenség. Ulászló halálakor nem bolydult fel az ország, és sem Budán, sem Prágában nem kérdőjelezte meg senki az 1508-ban megkoronázott Lajos utódlását. Sőt, azonnal nagykorúsították az uralkodót, hogy elkerüljék Habsburg (I.) Miksa gyámként való beavatkozását a magyar belügyekbe. Ugyanakkor nem gördítettek akadályt az 1515. évi Habsburg–Jagelló házassági szerződés hatályba léptetése ellen, amikor 1521. december 21-

én a Magyar Királyság királynéjává koronázták Máriát, aki alig egy hónappal később feleségül ment Lajoshoz. Persze a Habsburg-gyűlölet nem tűnt el nyomtalanul, számos dokumentumból kiérződik a Mária iránti ellenszenv, de a királyi pár törekedett a magyarországi viszonyok konszolidálására és a Nándorfehérvár 1521. évi eleste után várható katasztrófa elkerülésére.

Mivel a tankönyv megemlíti a magyar királyi jövedelmek csökkenését, érdemes ezen a téren megvizsgálni Lajos kormányzatát. A magyar történetírás alapvetően elhibázott lépésként jellemzi az 1521-ben bevezetett pénzrontást, ami középtávon igaz is, hiszen ez az évtized közepére valóban szétzilálta a pénzügyi szektort. A döntés hátterében azonban az állt, hogy a kincstárnak sürgősen pénzre volt szüksége, amelyből katonákat tud felfogadni, így ebből a szempontból más értelmezés is megengedett. Az 1522-ben kivetett adó fennmaradt irataiból kiderül, hogy Thurzó Elek újonnan kinevezett kincstartó vezetésével közel 450 ezer forintot sikerült beszednie az adminisztrációnak, igaz, még ez sem volt elég a kiadásokra. A magyar költségvetés deficittel zárt, akár Európa más országai, azonban a budai kormányzat ezt már nem tudta kezelni. A kontinensen ugyanis sehol máshol nem kellett folyamatosan fenntartani egy ekkora hadsereget, és ellátni egy ilyen hosszú végvárrendszert (1522-ben Pétervárad, Titel és Futak megerősítésén fáradoztak). Évtizedeken keresztül kisebb-nagyobb veszteségek árán sikerült egy egyensúlyi állapotot fenntartani, de az 1520-as években ez véget ért. Az Oszmán Birodalom erőforrásai a keleti hódításokkal tovább nőttek, és az 1520-ban

hatalomra jutó Szulejmán személyében immár a nyugati hódítások iránt elkötelezett szultán került a trónra. A magyar kormányzat újabb és újabb személycserékkel igyekezett „frissíteni”, a magyar előkelők egy része Kalandos Társaság néven a magyar királyi hatalom megerősítésén fáradozott, ám a dübörgő elefánttal szemben, ha nem is egy légy – miként ezt Ibrahim nagyvezír lekezelően megjegyezte –, de egy sarokba szorított farkas maradt a mohácsi csatasíkon.

Epilógus

Fel lehet, és fel is kell tennünk a kérdést, hogy mi történhetett volna más esetekben, elkerülhető lett volna-e a Jagelló-kormányzat viharos összeomlása. Az eddigiekből talán már kiderült, hogy egy erős és virágzó országnak képzelem II. Ulászló és II. Lajos országát, amely népességben, gazdagságban, kultúrában lassan, de folyamatosan gyarapodott. Rajta kívül álló, ha úgy tetszik geopolitikai okokból azonban folyamatosan a feje felett függött Damoklész kardja, mert a 15. századtól kezdve ott volt a Magyar Királyság meghódítása a sokkal erősebb Oszmán Birodalom távlati céljai között. II. Lajos – és az ország – tragédiája az, hogy Isztambulban éppen az ő uralma alatt vált prioritássá a Kárpát-medence. Egy ekkora birodalommal szemben csak egy hasonló erő vehette volna fel siker reményében a küzdelmet, ennek az esélye azonban ekkorra rég elszállt. Talán minden más lett volna, ha Albert királyunkkal nem végez a vérhas

1439-ben, és ő, illetve fia Budáról irányíthatták volna Zsigmond birodalmát, a Cseh Királyságot és az ausztriai tartományokat. De valójában már ekkor az oszmánok által kijelölt kényszerpályán haladtunk, hiszen miként Pálosfalvi Tamásnál olvashatjuk, már Jagelló (I.) Ulászló meghívását és ezzel egy elhúzódó trónharc kirobbanását is a törökök támadásától való félelem indukálta. Ezek olyan külső tényezők, amelyekre a budai kormányzatnak nem volt ráhatása, a középkor Európájában illúzió egy értékalapú szövetségi rendszerről lamentálni. Még további kétszáz évnek kellett elteltie, hogy Szent Liga néven összeálljon egy olyan nemzetközi erő, amely képes kiűzni az oszmánokat az országunkból. Ami a belső viszonyokat illeti, a legújabb kutatások alapján mind derűsebb kép rajzolódik ki Ulászlóról és Lajosról. Persze ne essünk át a ló másik oldalára, de egy biztos: az ország működött, méghozzá alapvetően jól működött. II. Ulászló uralma első másfél évtizedében kifejezetten aktív politikát folytatott. Lezárta a csehekkkel, lengyelekkel és a Habsburgokkal zajló konfliktusokat, mielőtt azok a fejére nőttek volna, megregulázta Bátori István erdélyi vajdát és Újlaki Lőrincet, ügyesen kiegyezett Corvin Jánossal és Szapolyai Istvánnal. Corvin és gyermekei halála után a rászálló birtokokat rokonának, Brandenburgi Györgynek adományozta, aki aztán fia legerősebb támasza lett. E tekintetben Ulászló jobb emberismerő és sikeresebb volt, mint Mátyás. Személyisége is más volt, hiszen elődjétől eltérően többre értékelte a békét a háborúnál, politikai propagandájában pedig sokkal inkább a rendet és az igazságosságot hirdette, mintsem

a virtust. Sokkal inkább tekintette mintaképének a békehozó Numa Pompiliust, Róma második királyát, mintsem a testvérét megölő, hadvezéri erényeket csillogtató Romulust, és tartotta üdvösebbnek a jó törvényeket a fényes győzelmeknél. Utóbbit ékesen bizonyítja az a hatalmas kodifikációs munka, amely ezekben az években zajlott, és ideilleszthető a Werbőczy István által összeállított *Tripartitum* is, amely szintén a király megrendelésére készült el. Ulászló habitusa azonban távol állt a humanisták által magasztalt hősökétől, és ez szerepet játszott abban, hogy korántsem volt olyan érdekes a számukra, mint például a nyughatatlan Mátyás. Utolsó tíz évében, betegen, megöszvegyülve, magányosan még kevésbé felelt meg a lovagkirály ideáljának, és a „dobzsekirály” erősen túlzó képe talán e kor terméke. Fia, II. Lajos más karakter volt, hősi halála után nem véletlenül tekintettek szentként rá. Kitűnő nevelésben részesült, hét nyelven beszélt, olvasott és írt, értett a zenéhez, a fegyverforgatáshoz, törvénytelen fia mutatja, hogy alkalmas volt utódnemzésre, így akár nagyformátumú uralkodóvá is válhatott volna, ha a mohácsi csatából többórányi küzdelem után fáradtan, talán sebesülten nem fullad bele a villámárviztól megáradt Csele-patakba. Annál mindenképp több, mint ahogy oly gyakran ábrázolták: egy normális időben alig látható patakba fulladt léha ifjú. A Jagelló-kor vége tragikus ugyan, ám korántsem szegycmenteljes, miként az egész időszak sem értékelhető ekként a magyar történelmen belül.

Ajánlott irodalom

- C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. Budapest, 2016. 83–148.
- Kubinyi András: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Nagy képes Millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk. Rácz Árpád. Budapest, 2000. 75–86.
- Mikó Gábor: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest, 2015. 319–333.
- Neumann Tibor: Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Budapest, 2014. 46–54.
- Neumann Tibor: A „Dobzsekirályról” egy kicsit másképp – Ötszáz éve halt meg II. Ulászló [2016] Online: <https://ujkor.hu/content/a-dobzsekiralyrol-egy-kicsit-maskepp-otszaz-eve-halt-meg-ii-ulaszlo> – utolsó letöltés: 2021. szeptember 15.
- Nógrády Árpád: Az elakadt fejlődés. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest, 2015. 11–30.